

‘Wil Annemarie nog koffie?’

De acceptatie van het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm in het Nederlands

Gerbrich de Jong en Femke Swarte (Rijksuniversiteit Groningen)

In het Fries bestaan er twee mogelijkheden om iemand direct aan te spreken. De eerste manier is het gebruik van een persoonlijk voornaamwoord in de tweede persoon (*do* of *jo*, vergelijkbaar met het Nederlandse *jij* en *u*). Een andere veelgebruikte optie in het Fries is het aanspreken in de derde persoon. Wie bijvoorbeeld aan Annemarie wil vragen of zij nog koffie lust, kan in het Fries vragen: “Wol Annemarie noch kofje?” (Wil Annemarie nog koffie?). Deze indirecte aanspreekvorm wordt vooral gebruikt door jongere mensen tegen oudere mensen en is een manier om respect uit te drukken zonder het als afstandelijk geïnterpreteerde *jo* te gebruiken.¹ De derdepersoonsaanspreekvorm kan daarom getypeerd worden als een ‘avoidance strategy’: wie de derdepersoonsaanspreekvorm gebruikt gaat de keuze tussen *do* en *jo* uit de weg.² In een situatie waarbij gekozen moet worden tussen *do* en *jo* gaat het om een situatie waarin een lagergeplaatste of een jongere een hogergeplaatste of een oudere aanspreekt. Bijvoorbeeld een kind tegen een ouder of een jonge collega tegen een (veel) oudere collega. In die gebruikssfeer van laag naar hoog drukt de derdepersoonsaanspreekvorm respect maar ook een zekere intimiteit uit. In de tegengestelde gebruikssfeer, dus van hoog naar laag, komt de derdepersoonsaanspreekvorm ook voor. Het gaat dan bijvoorbeeld om het aanspreken van een kind of een dier. Het Nederlands kent de derdepersoonsaanspreekvorm alleen in de laatstgenoemde gebruikssfeer of om iemand te bespotten. Een jongen die de hele tijd al niet luistert kan bijvoorbeeld tot de orde geroepen worden met: ‘Wil meneer misschien even luisteren?’ In het Standaardnederlands wordt de derdepersoonsaanspreekvorm niet gebruikt als beleefde aanspreekvorm, zoals dat in het Fries wel kan.³

1 P.M. Tiersma, *Frisian Reference Grammar* (Leeuwarden 1999) s. 57.

2 M. Clyne et al., *Language and human relations. Styles of address in contemporary language* (Cambridge 2009).

3 R. de Rooij, ‘Mag ik professor hartelijk feliciteren?’ Over de indirecte aanspreking in de Nederlandse dialecten.’ *Studie Neerlandica et Germanica. Edenda curavit Stanislaus Prdota* (= Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 1356) s. 320-321.

> *Onderzoeksvragen*

Anekdotisch materiaal laat zien dat Friessprekenden de derdepersoonsaanspreekvorm soms gebruiken in het Nederlands in de gebruikssfeer die in het Nederlands niet gebruikelijk is, die van laag naar hoog. Voor zover wij weten is er nooit onderzoek gedaan naar de acceptatie daarvan in het Nederlands. In dit onderzoek gaan we na hoe sprekers van het Nederlands en het Fries die manier van aanspreken waarderen. We onderscheiden drie groepen proefpersonen: moedertaalsprekers van het Fries (verder: L1 Fries) wonend in de provincie Fryslân (groep 1), moedertaalsprekers van het Nederlands (verder: L1 Nederlands) wonend in Fryslân (groep 2) en L1 sprekers van het Nederlands wonend buiten Fryslân (groep 3). We onderzoeken hoe die groepen onderling van elkaar verschillen in hun houding tegenover de verschillende aanspreekvormen (je, u en de derdepersoonsaanspreekvorm). Daarnaast onderzoeken we in hoeverre de gebruikssfeer van invloed is op de mate van acceptatie, i.e. of de mate van acceptatie van de derdepersoonsaanspreekvorm verschilt in situaties waarin een lagergeplaatste persoon een hogergeplaatste persoon aanspreekt of vice versa.

> *Methode*

We hebben een vragenlijst met twaalf situaties voorgelegd aan een groep van 161 middelbare scholieren, verdeeld over de drie hierboven beschreven groepen. Van de 161 leerlingen zijn er 39 leerlingen met Fries als eerste taal (groep 1), 71 met Nederlands als eerste taal wonend in Fryslân (groep 2) en 51 met Nederlands als eerste taal wonend buiten Fryslân (groep 3). In de twaalf situaties wordt steeds een persoon opgevoerd die iemand anders aanspreekt. In totaal zijn er zes situaties gebruikt. Om geslacht geen rol te laten spelen, hebben we voor elke situatie een variant gemaakt waar een man een vrouw aanspreekt en één waar een vrouw een man aanspreekt, wat dus neerkomt op een totaal van twee keer zes situaties. Twee situaties passen in de gebruikssfeer hoog-laag en de overige vier passen in de gebruikssfeer laag-hoog. Een overzicht van de situaties is weergegeven in tabel 1. In elke situatie wordt de aangesprokene op drie manieren benaderd: een keer met 'je', een keer met 'u' en een keer met zijn of haar naam (de derdepersoonsaanspreekvorm). De leerlingen is gevraagd om voor elk van de aanspreekvormen aan te geven hoe normaal zij die in die situatie vinden op een schaal van 1 (niet normaal) tot 5 (heel normaal). Hieronder volgt een voorbeeld van de taak.

Jorrit (18) past op zijn nichtje Lisa (2). Lisa struikelt over een stoeptegelen en barst in huilen uit. Jorrit wil weten of Lisa zich bezeerd heeft.

Hoe normaal vind jij deze vraag van Jorrit in deze situatie?

(1 = helemaal niet normaal, 5 = heel normaal)

<i>“Waar heeft u zich pijn gedaan?”</i>	1	2	3	4	5
<i>“Waar heeft Lisa zich pijn gedaan?”</i>	1	2	3	4	5
<i>“Waar heb je je pijn gedaan?”</i>	1	2	3	4	5

De leerlingen hebben de vragenlijst ingevuld tijdens de les en beantwoordden aan het einde van de vragenlijst enkele vragen over zichzelf, zoals moedertaal en leeftijd. De leerlingen zitten allemaal in de bovenbouw van een categoriaal gymnasium en zijn tussen de vijftien en achttien jaar oud. Van de 161 scholieren zijn 67 mannelijk en 94 vrouwelijk. De vragenlijst is in twee versies voorgelegd. In deze twee versies varieerde de volgorde waarin de verschillende situaties weergegeven werden, om de invloed van voorstelbaarheid en verveeldheid zoveel mogelijk te voorkomen. De eerste versie is ingevuld door 80 leerlingen en de tweede door 81 leerlingen.

Tabel 1. Overzicht van de zes situaties. Leeftijden tussen haakjes. Twee situaties passen in de gebruikssfeer hoog-laag en de overige vier passen in de gebruikssfeer laag-hoog.

Situatie	Meisje als spreker	Jongen als spreker
Persoon tegen huisdier (hoog-laag)	Een vrouw (56) spreekt haar kat aan.	Een man (56) spreekt zijn hond aan.
Tiener tegen schoonouder (laag-hoog)	Een meisje (16) spreekt haar toekomstige schoonmoeder (45) aan	Een jongen (16) spreekt zijn (toekomstige) schoonvader (40) aan
Tiener tegen neefje/nichtje (hoog-laag)	Een meisje (20) spreekt haar neefje (2) aan	Een jongen (18) spreekt zijn nichtje (2) aan
Tiener tegen oudere (laag-hoog)	Een meisje (23) spreekt een oudere, bekende man (67) aan	Een jongen (20) spreekt een oudere, bekende vrouw (70) aan
Tiener tegen baas (laag-hoog)	Een meisje (19) spreekt haar baas (50, man) aan	Een jongen (19) spreekt zijn baas (48, vrouw) aan
Tiener tegen oom/tante (laag-hoog)	Een meisje (18) spreekt haar tante (50) aan	Een jongen (19) spreekt zijn oom (52) aan

> Resultaten

De resultaten van het effect van de moedertaal op de acceptatie van de verschillende aanspreekvormen zijn weergegeven in Tabel 2. De gemiddeldes (m) zijn op een schaal van 1 tot 5 en gebaseerd op alle twaalf situaties in de vragenlijst. We hebben de resultaten geanalyseerd met behulp van een One Way Anova, waarvan de uitkomsten in de laatste kolom zijn weergegeven. Wat betreft het gebruik van 'je' blijkt dat de Nederlandstalige proefpersonen wonend buiten Fryslân (groep 3) een hogere acceptatie laten zien dan de Nederlandstalige proefpersonen wonend in Fryslân (groep 2). De Friestalige proefpersonen (groep 1) waarderen het gebruik van 'je' het laagst. Een Bonferroni post-hoc test laat zien dat alleen het verschil tussen groep 1 en groep 3 significant is ($p < 0.05$). De Nederlandstalige proefpersonen wonend buiten Fryslân staan dus significant positiever tegenover het gebruik van 'je' dan de Friestalige proefpersonen. Wat betreft het gebruik van 'u' is er geen significant verschil tussen de groepen te zien. Dat betekent dat de groepen gemiddeld gezien dezelfde acceptatie laten zien van het gebruik van 'u'.

De derdepersoonsaanspreekvorm ten slotte, wordt door de Friessprekenden (groep 1) gemiddeld normaler gevonden dan door de Nederlandssprekenden, zowel die wonend in Fryslân (groep 2) als wonend buiten Fryslân (groep 3). Een One Way Anova laat zien dat deze verschillen significant zijn. Een Bonferroni post-hoc test wijst uit dat alleen de resultaten van de Friestalige proefpersonen significant verschillen van de resultaten van zowel de Nederlandstalige proefpersonen wonend in Fryslân als die wonend buiten Fryslân. De resultaten van beide Nederlandstalige groepen verschillen niet significant. Nederlandssprekenden uit Fryslân vinden de derdepersoonsaanspreekvorm dus niet normaler dan de Nederlandssprekende leerlingen van buiten Fryslân, ondanks het feit dat zij gezien hun Friestalige omgeving vaker met die aanspreekvorm in aanraking komen.

Tabel 2. Het effect van de moedertaal op de acceptatie van aanspreekvormen volgens de resultaten van een One Way Anova met Bonferroni post-hoc test.

Aanspreekvorm	Groep 1 (N=39)	Groep 2 (N=71)	Groep 3 (N=51)	Significantie
je	$m = 3.77$ $sd = 0.57$	$m = 3.88$ $sd = 0.55$	$m = 4.09$ $sd = 0.45$	$F(2,158) = 4.66$ $p < 0.05$
u	$m = 3.37$ $sd = 0.54$	$m = 3.35$ $sd = 0.41$	$m = 3.37$ $sd = 0.4$	niet significant
derdepersoonsaanspreekvorm	$m = 3.1$ $sd = 0.91$	$m = 2.44$ $sd = 0.77$	$m = 2.28$ $sd = 0.64$	$F(2,158) = 13.88$ $p < 0.0001$

In Tabel 3 is weergegeven wat de resultaten zijn van een vergelijking van de acceptatie van de verschillende aanspreekvormen binnen de afzonderlijke groepen. Dit is berekend met een Repeated Measures Anova-test. Opnieuw zijn de gemiddeldes (*m*) op een schaal van 1 tot 5 weergegeven en gebaseerd op alle twaalf situaties uit de vragenlijst. De resultaten van de Repeated Measures Anova-tests zijn weergegeven in de laatste kolom. Voor de Nederlandstalige groepen (groep 2 en 3) geldt dat er significante verschillen zijn tussen de acceptatie van alle drie aanspreekvormen, zoals blijkt uit een Bonferroni post-hoc test. Voor de Friestaligen (groep 1) vinden we andere verschillen. Het verschil tussen de houding tegenover 'je' en de derdepersoonsaanspreekvorm is significant, evenals het verschil tussen de acceptatie van 'je' en 'u'. Maar de derdepersoonsaanspreekvorm en 'u' worden gelijk gewaardeerd. Met andere woorden, de Friessprekenden vinden het gebruik van 'u' even normaal als het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm.

Tabel 3. Het effect van de moedertaal binnen de groepen volgens de resultaten van een Repeated Measures Anova

Groep	Je	U	Derdepersoonsaanspreekvorm	Significantie
Groep 1 (N=39)	<i>m</i> = 3.76 <i>sd</i> = 0.09	<i>m</i> = 3.37 <i>sd</i> = 0.09	<i>m</i> = 3.11 <i>sd</i> = 0.15	$F(1.59, 58.79) = 8.71$ $p < 0.01$
Groep 2 (N=71)	<i>m</i> = 3.89 <i>sd</i> = 0.07	<i>m</i> = 3.35 <i>sd</i> = 0.05	<i>m</i> = 2.42 <i>sd</i> = 0.09	$F(1.80, 48.06) = 107.44$ $p < 0.0001$
Groep 3 (N=51)	<i>m</i> = 4.09 <i>sd</i> = 0.06	<i>m</i> = 3.37 <i>sd</i> = 0.06	<i>m</i> = 2.28 <i>sd</i> = 0.09	$F(1.95, 97.71) = 206.10$ $p < 0.0001$

Tot slot zijn we geïnteresseerd in het effect van de gebruikssfeer op de houding tegenover de aanspreekvormen. De resultaten van elke groep per situatie zijn berekend met een One Way Anova en weergegeven in Tabel 4. De gemiddeldes (*m*) zijn opnieuw op een schaal van 1 tot 5 en gebaseerd op de twee situaties die in die categorie vallen. De laatste kolom laat de resultaten zien van de significantie voor de Bonferroni post-hoc test die is uitgevoerd op de Anova-resultaten. Uit de cijfers blijkt dat de houding tegenover de aanspreekvormen tussen de drie groepen niet verschilt in de situaties van hoog naar laag, maar wel voor de situaties van laag naar hoog. Voor de situaties waarin een lagergeplaatste een hogere

geplaatste aanspreekt, vinden de Friessprekenden het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm normaler dan de Nederlandsprekenden, terwijl tussen de twee groepen Nederlandsprekenden geen verschillen aanwijsbaar zijn. Nederlandstaligen uit Fryslân hebben tegenover de derdepersoonsaanspreekvorm in de gebruikssfeer van laag naar hoog dus dezelfde houding als Nederlandstaligen van buiten Fryslân. Dit bevestigt het idee van De Rooij dat de derdepersoonsaanspreekvorm in het Nederlands alleen geaccepteerd is wanneer het een situatie betreft waarin een hogergeplaatste een lagergeplaatste aanspreekt.⁴

Tabel 4. Het effect van de gebruikssfeer op de acceptatie van aanspreekvormen volgens de resultaten van een One Way Anova met Bonferroni post-hoc test.

Situatie	Groep 1 (N=39)	Groep 2 (N=71)	Groep 3 (N=51)	Significantie
Persoon tegen huisdier (hoog-laag)	$m = 3.27$ $sd = 1.46$	$m = 3.30$ $sd = 1.29$	$m = 3.35$ $sd = 1.05$	geen
Tiener tegen schoonouder (laag-hoog)	$m = 2.64$ $sd = 1.35$	$m = 1.56$ $sd = 0.68$	$m = 1.60$ $sd = 0.73$	Tussen 1 en 3 $p < 0.0001$ Tussen 2 en 3 $p < 0.0001$
Tiener tegen neefje/nichtje (hoog-laag)	$m = 3.08$ $sd = 1.14$	$m = 3.06$ $sd = 1.25$	$m = 2.76$ $sd = 0.89$	geen
Tiener tegen oudere (laag-hoog)	$m = 3.30$ $sd = 1.30$	$m = 2.63$ $sd = 1.27$	$m = 2.45$ $sd = 1.11$	Tussen 1 en 3 $p < 0.01$ Tussen 2 en 3 $p < 0.05$
Tiener tegen baas (laag-hoog)	$m = 2.60$ $sd = 1.44$	$m = 1.75$ $sd = 0.99$	$m = 1.57$ $sd = 0.88$	Tussen 1 en 3 $p < 0.0001$ Tussen 2 en 3 $p < 0.0001$
Tiener tegen oom/tante (laag-hoog)	$m = 3.71$ $sd = 1.33$	$m = 2.32$ $sd = 1.32$	$m = 1.97$ $sd = 1.13$	Tussen 1 en 3 $p < 0.0001$ Tussen 2 en 3 $p < 0.0001$

4 De Rooij, s. 321.

> *Conclusie*

Uit bovenstaande kunnen drie conclusies getrokken worden. Ten eerste dat de proefpersonen met Fries als eerste taal het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm in het Nederlands normaler vinden dan de proefpersonen met Nederlands als eerste taal.

Ten tweede kunnen we afleiden dat de derdepersoonsaanspreekvorm voor de Friessprekenden ook in het Nederlands lijkt te fungeren als een tussenvorm tussen het te familiale 'je' en het afstandelijke 'u'. Wanneer het gaat om het effect van de geadresseerde kunnen we concluderen dat Friessprekenden het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm als normaal beoordelen in zowel hoog-laag als in laag-hoog situaties, terwijl de Nederlandssprekenden de derdepersoonsaanspreekvorm alleen acceptabel vinden in de gebruikssfeer van hoog naar laag. Dit bevestigt de observatie van De Rooij.

> *Discussie*

Over de mogelijkheid tot indirect aanspreken in het Fries is weinig geschreven. In dit onderzoek ging het om de houding tegenover de indirecte aanspreekvorm in een taal waarin die aanspreekvorm geen gemeengoed is. Het zou interessant zijn om daarnaast naar het Fries zelf te kijken, waarin die aanspreekvorm in beide gebruikssferen normaal is. De derdepersoonsaanspreekvorm schijnt vooral sterk te staan in het domein van de familierelaties, maar het is aannemelijk dat de derdepersoonsaanspreekvorm zelfs in dat domein langzamerhand aan ruimte aan het inboeten is. Anekdotisch bewijs laat zien dat steeds meer kinderen hun ouders direct aanspreken (en dan eerder met *do* dan met *jo*) en dat het niet vanzelfsprekend is voor Friestalige kinderen om gebruik te maken van de derdepersoonsaanspreekvorm. Eveneens uit anekdotisch bewijs blijkt dat het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm regionaal bepaald lijkt te zijn. In het zuidwesten van Fryslân is het veel minder gebruikelijk om de derdepersoonsaanspreekvorm te gebruiken dan in de Wouden. Er is nog volop onderzoek te doen naar het gebruik van de derdepersoonsaanspreekvorm in hedendaags Fries.

In dit onderzoek zijn proefpersonen gevraagd om hun oordeel te uiten over verschillende aanspreekvormen. Minstens zo interessant is het om te onderzoeken wat proefpersonen zelf in verschillende situaties gezegd zouden hebben. Het is dan de kunst om uitingen zodanig uit te lokken dat ze een aanspreekvorm bevatten, zonder daar expliciet op te wijzen. Uit persoonlijke onderzoekservaring van een van de auteurs blijkt dat nog best lastig te zijn. Een onderzoek zoals wij dat nu gedaan hebben heeft als voordeel dat we de houding tegenover de verschillende aanspreekopties

met elkaar kunnen vergelijken, doordat leerlingen gevraagd is om over alle opties hun mening te geven.

> *Literatuur*

Clyne, M. 2009. *Language and human relations. Styles of address in contemporary language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rooij, R. de. 1992. "Mag ik professor hartelijk feliciteren?" Over de indirecte aanspreking in de Nederlandse dialecten.' In: *Studia Neerlandica et Germanica. Edenda curavit Stanislaus Prdota* (= Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 1356), 319-339.

Tiersma, P.M. 1999. *Frisian Reference Grammar*. Leeuwarden: Fryske Akademy.